

«ТРАНСФОРМАЦІЯ СВІТ-СИСТЕМИ ТА МІЖДЕРЖАВНА БОРОТЬБА ЗА ГЕГЕМОНІЮ»

Головною метою роботи є дослідження державних трансформацій відносно структурних змін у світ-системі. Світ-системний підхід конструює наддержавну структуру обміну, яка є першочерговою по відношенню до формування національних держав та міждержавних відносин. Таким чином, всі структурні зміни всередині держав можна інтерпретувати, як наслідок структурних зрушень у роботі світ-системи.

Найбільш важлива властивість капіталістичної світ-системи – це здатність світ-економіки до експансії, саморозширення. Світ-система може себе відтворити тільки у тому разі, якщо поряд із нею існує деякий простір, який не має відношення до єдиного, інтегрованого капіталістичного способу виробництва. Саме схильність капіталізму до безкінечного накопичення капіталу як головної властивості капіталістичного виробництва примушує світ-економіку до все більш широкої експансії: відкриття нових ринків, територіальних завоювань, появи нових геокультур, міждержавної конкуренції за мобільний капітал і т.п. Вся п'ятисотрічна історія європейської світ-економіки – це історія її експансії поза власні межі. І всі історичні процеси в рамках європейського, а далі і світового масштабу існували для єдиної цілі – забезпечення накопичення капіталу. Саме капіталізм, а не ринок є головним ноу-хау європейської цивілізації, а не будь-якої іншої. Ринкові відносини є одними з найбільш архаїчних соціальних структур людства, тому основні фактори виробництва, на кшталт вільної робочої сили, кредиту та приватної власності існували задовго до виникнення капіталістичних відносин. Ф.Бродель вказує на той факт, що ринкова структура має більш широкий та фундаментальний вимір, аніж капіталістична, тому він ставить капіталізм на більш вищій щабель, аніж ринок, у системі матеріального обміну. У такому разі роль держави змінювалась відповідно до примх саме капіталістичних структур: в одних випадках держава була пособником капіталізму, в інших випадках вона заважала йому. На думку Броделя, тріумф капіталістичного способу виробництва відбувався саме у разі ототожнення капіталізму з державою.

Місце держави у світ-системі розподіляється відповідно до того, як співвідноситься виробник товару з державними структурами, оскільки саме союз капіталу та репресивної державної машини може претендувати на те, щоб проводити успішну боротьбу за гегемонію у світ-системі. Звідси виникає необхідність вибудовування державних інститутів, які гарантують власникам капіталу не тільки гарантії безпеки власності чи реалізації накопичення, але й прямої можливості впливати на політику держави через інститути представницької влади.

Капіталістичний розподіл праці не тільки структурує навколишній економічний простір для своїх потреб, але й створює підґрунтя для ієрархізації соціального порядку. Економіко-географічні кола Тюнена можна екстраполювати також і на

політичну або культурну градацію між географічним положенням та політичними системами. Навідміну від ліберальної моделі глобалізації Маркса, в якій буржуазія трансформує навколишнє середовище за своїм образомі подобою, світ-системний підхід вбачає у розширенні капіталістичної світ-системи перш за все цементування периферійних політичних режимів, соціальну поляризацію та їх можливі трансформації відповідно до потреб центру розподілу праці

Соціальні способи експлуатації та політичні режими змінювали один одного і кінець-кінцем доповнювали один одного. Те, що можливо було в центрі світу-економіки завдяки надлишку людей, достатку угод і дорогоцінних металів, на різних периферіях відбувалося далеко не аналогічним чином. Від більш високого економічного рівня до більш низького в цілому спостерігався історичний регрес. Модель світ-економіки в її соціальному вираженні показує, що капіталізм не міг існувати самостійно, без співіснування кількох, менш прогресивних, способів виробництва та більш жорстких форм експлуатації. Капіталізм перш за все передбачає деяку ієрархію, ставлячи себе на вершину незалежно від того, ким ця ієрархія створена. Більш низові соціальні ієрархії, можна сказати, виконують найважчу та найменш технологічну роботу на своїх низових рівнях, капіталізму не обов'язково брати відповідальність за всю систему, досить лише встановлювати опорні пункти, які найбільш жорстко контролюють товарні потоки

Світ-системний аналіз відстоює думку, що саме конкуренція за більш вигідні позиції у ієрархії світ-системи, ексклюзивний доступ до користування мобільним міжнародним капіталом, стимулюють міждержавну конкуренцію до ще більш жорсткого силового протистояння. З іншого боку, сама внутрішня структура національних буржуазних еліт держав націлена на розширення та експансію своєї діяльності за межі національних держав

Відповідно до Т.Скочпол та Ч.Тіллі, національні держави є більш фундаментальними структурами та наділені більшою політичною суб'єктністю та інтересами, які не завжди збігаються з інтересами пануючих класів. Міжнародна система держав як транснаціональна структура військових змагань не була спочатку створена капіталізмом. Упродовж історії Нового часу вона являє собою аналітично автономний рівень транснаціональної реальності – взаємозалежної в своїй структурі і динаміці зі світовим капіталізмом, але не зводиться до нього. Навпаки, національні держави у багатьох випадках навіть протиставлять себе пануючому класу та мають змогу проводити політику, яка не має ніякого стосунку до волі буржуазного чи будь-якого іншого класу. Таким чином, світ-систему та національні держави слід розглядати в контексті взаємопроникнення один в одного. Так само як капіталістичне виробництво форсувало трансформації держав і міжнародної системи, так і вони, в свою чергу, вплинули на перебіг і форми нагромадження капіталу всередині держав та в масштабі світ-системи.

Відповідно до аргументації П.Андерсона, на двох рівнях взаємодії, саме міжнародна воєнна конкуренція та її наслідки були альфою і омегою у формуванні східноєвропейських держав. Принцип залежності від міждержавної системи обміну

був актуальним набагато пізніше, а в епоху формування національних абсолютистських держав головним принципом розділу влади залишався феодалський принцип територіальних завоювань. Оскільки, виходячи з аргументації Андерсона, абсолютизм – це спроба переформатувати феодалський порядок, у якому феодали залишаються таким же правлячим класом, як і раніше, абсолютистські держави Європи формували політичну владу саме за принципом територіальних завоювань.

Міжнародні відносини епохи феодалізму/абсолютизму здійснювалися першочергово на політичному, а не на економічному рівні, тому що цей спосіб виробництва був заснований на позаекономічному примусі. Завоювання, а не торгівля, було основною формою його розширення. Нерівний розвиток феодалізму в середині Європи знайшов найхарактерніше і пряме відбиття не в балансі торгівлі, а в балансі сили між відповідними регіонами європейського континенту.

Принцип формування держав Східної Європи ілюструє таку модель феодално-абсолютистської влади, яка не пройшла глобальну кризу феодалізму у XV-XVI століттях та базувалась виключно на принципі воєнно-бюрократичного правління та територіальних завоювань.

Траєкторія історичного розвитку східноєвропейських держав демонструє неможливість вигідної інкорпорації у світ-систему без наявності потужної воєнно-бюрократичної системи. На прикладі формування воєнно-бюрократичної моделі Російської Імперії XVIII ст. та децентралізованої державної моделі Польщі дається відповідь на питання щодо причин політичної та економічної відсталості східноєвропейських держав та їх периферизації у світ-системній ієрархії.

Територіалістська та капіталістична логіки влади вступають між собою в різноманітні комбінації, які відображаються в унікальних державних структурах. І. Валлерстайн аналізує XVII століття, як епоху економічного «стиснення» та посилення міждержавної конкуренції. Згідно з положенням щодо циклічності капіталістичної експансії, Валлерстайн подібне стиснення вбудовує в єдиний процес світ-системної експансії, тимчасова стагнація якої призвела до посилення міждержавної конкуренції в країнах капіталістичного ядра та появи більш радикальних проявів економічного та політичного націоналізму. В будь-якому випадку, стагнація європейської світ-економіки означає структурне зниження цін на світових ринках та, як наслідок, загострення боротьби між політичними та економічними елітами за додаткову вартість. Якщо меркантилізм – це ознака потужної держави та наявності національної буржуазії, яка користується можливостями цієї держави в капіталістичному ядрі, то в периферійних зонах таке зменшення прибутків призводить до тотального суспільного хаосу.

Валлерстайн піддає критиці розуміння основних ідеологічних концептів Модерну, таких як «індустріальна» та «буржуазна» революції, як деяких ключових поворотних моментів в історії сходження британської еліти до тотальної гегемонії. Враховуючи те, що боротьба між Англією та Францією була лейтмотивом XVIII ст.

необхідно пояснити, яким чином відбиваються концепти промислових і буржуазних революцій у контексті геополітичного протистояння. Валлерстайн не бере до уваги класичні пояснення британського промислового ривку, на кшталт мінімального втручання держави у ринковий обмін, сільськогосподарську революцію або демографічний вибух XVIII ст. Саме втручання держави у процес обгороджень та утворення великих сільськогосподарських виробників був ключовим фактором в утворенні численної армії промислового пролетаріату.

Необхідність вивчення впливу еліти на державну політику є ключовим фактором у розумінні фундаментальних політичних трансформацій упродовж всієї історії світ-системи.

Конфлікт еліти відбувається у тому випадку, коли одна еліта намагається підірвати можливість іншої еліти вилучити ресурси у груп, які до еліти не відносяться. Якщо в марксистському дискурсі класи визначаються відповідно до способу виробництва, то теорія елітного конфлікту перевертає цей причинно-наслідковий зв'язок. Згідно з Р.Лахманом, система виробництва визначається саме первинними можливостями еліт організувати систему експропріації у виробничих класів

У пошуках відповіді на питання щодо причин політичної економічної нерівності у XX та XXI століттях не зважаючи на відчутний науково-технічний прогрес та зниження глобального рівня насилля у світі, світ-системні теоретики вказують на неможливість країн «глобального Півдня» або світової периферії до самостійної модернізації та розвитку національних економік. Якщо розвиток європейської світ-економіки супроводжувався епохою меркантилізму, абсолютизму та повною економічною ізоляцією один від одного, то в постколоніальних державах всі ці інструменти не можуть бути втілені у життя. Інакше кажучи, рецепти успіху країн світ-системного ядра XVII–XVIII ст. неможливо втілити в життя у XXI столітті. І проблема не в можливості застосовувати насилля або широкого втручання держави в економіку з метою підйому у світ-системній ієрархії, а в масштабі політичного, економічного та науково-технічного розриву між центром та периферією. Якщо у XVIII ст. країни Східної Європи були схожі на великі воєнно-бюрократичні організації з мінімальним рівнем розвитку капіталістичних відносин, яким, тим не менш, вдавалося мобілізувати велику кількість ресурсів, то сьогодні, всі милітаризовані країни з відсутніми базовими ринковими інститутами просто приречені до цементування своєї периферійності і ніяких шансів піднятися в ієрархії накопичення у них немає. Тим не менш, масове розповсюдження сучасної зброї може тільки провокувати периферійні регіони до більш агресивної політики. Трансфер країн у світ-системі був більш мобільний в епохи глобального занепаду та загострення міждержавної боротьби за гегемонію, але в епохи підйому, такого роду трансфер був більш складним. Саме зростання глобального попиту на ресурси провокує цілі регіони світу укорінюватись в своїй недорозвиненості. Війни у XX

столітті проілюстрували тенденцію, що кожен наступний цикл боротьби за гегемонію тільки збільшує масштаб катастроф, які супроводжують цю боротьбу.

Необхідність синтезу світ-системної моделі глобалізації, концепції протистояння еліт всередині національних держав та теорії воєнного конфлікту, як драйверу державної модернізації є важливим інструментом для розуміння подальшого функціонування світ-системи. Саме роль конфлікту всередині міждержавної еліти відносно нових явищ у глобальній системі розділу праці, необхідно інтерпретувати, як перший сигнал до нової, фундаментальної трансформації у світ-системі.